

Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Siyasi ve İktisadi Boyutu (1945-1953)

Mehmet YILDIRIM¹

Makale Gönderim Tarihi: 20 Aralık 2022

Makale Kabul Tarihi: 10 Mart 2023

Öz

Bu çalışmanın amacı; Türkiye ile SSCB arasında yaşanan Boğazlar Sorunu'nun siyasi ve iktisadi boyutunu, II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bağlı olarak ortaya koymaktır. Bu çerçevede; Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasından kaynaklanan Boğazlar Sorunu'nun, SSCB yönetiminde nasıl bir sürece dönüştüğü tarihsel boyutuyla incelenmiştir. Elde edilen bulgulardan, Türkiye'nin SSCB'den gelebilecek her türlü tehlikeyi tarafsızlık politikası izleyerek önlediği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Türkiye ile Batılı devletlerin siyasi ve iktisadi yakınlaşmasında hızlandırıcı bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Boğazlar Sorunu, Türkiye, SSCB

Jel Sınıflandırılması: N70, N80, N90

The Political and Economic Dimension of the Turkey-USSR Straits Problem (1945-1953)

Abstract

The aim of this study is to decipher the economic and political dimensions of the Straits Problem between Turkey and the USSR, It is to reveal it depending on the results of the World War II. In addition, the historical di-

¹ Dr., İktisat Tarihi, mehm3tyldrm@gmail.com, ORCID:0000-0002-7156-3025.

mension of how the Straits Problem, which arose from the policy of the Tsardom of Russia to enter the warm seas, turned into a process under the USSR regime, has been studied. From the findings obtained, it has been determined that Turkey prevents all kinds of dangers that may come from the USSR by following a policy of neutrality. In addition, Turkish-USSR Straits Problem has effect on the economic and political rapprochement between Turkey and Western states.

Keywords: *World War II, The Straits Problem, Turkey, USSR*

JEL Classification: *N70, N80, N90*

1. Giriş

Türk boğazları, siyasi ve iktisadi açıdan dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ifade eden “Boğazlar” terimi, Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı açısından oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Boğazların önemi; Akdeniz ile Karadeniz arasındaki tek deniz geçidi olmasından, Avrupa ile Asya arasında bir köprü işlevi görmesinden ve ilgili devletlerin stratejik çıkarlarından kaynaklanmaktadır. Bu durumdan dolayı boğazlar, Türkiye ile Karadeniz’e sınırı olan veya olmayan pek çok ülke arasında siyasi ve iktisadi açıdan çıkar çatışmalarına yol açmıştır (Bilsel, 1948).

XVIII. yüzyılda Karadeniz’i kasıp kavuran Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında yaşanan çatışmaların başlıca nedeni boğazlardı. Çarlık Rusya’nın kuzeyinde yer alan denizlerin yılın büyük bir dönemi buzullarla kaplı olmasından dolayı, Çarlık Rusya’nın Türk boğazları dışında, sıcak denizlere inme imkânı yoktu. İlk defa Çar I. Petro’nun ticaret yapmak ve ülkesine toprak katmak amacıyla Akdeniz’e, diğer bir ifadeyle sıcak denizlere inmeye dayanan Rus politikası boğazlar sorununun başlangıcı olmuştur. Çar I. Petro’dan sonra pek çok çar ve çariçe tarafından aynı şekilde sürdürülen Rusların boğazlar üzerindeki emelleri, geleneksel Rus politikası haline gelmiştir (Mouravieff, 1966).

Bazı Avrupalı tarihçiler “Doğu Sorunu” olarak da adlandırdıkları Boğazlar Sorunu’nu, Türklerin XV. yüzyıldan itibaren Avrupa’ya yerleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Ancak tarihsel veriler, sorunun Çarlık Rusya’nın Karadeniz kıyılarına yerleşmesi ve emperyalist hedeflerine ulaşmak amacıyla Osmanlı Devleti’ne karşı sürekli ve yıkıcı savaşlara girişmesi sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Boğazlar Sorunu Osmanlı Devleti’nin Rus emperyalizmine karşı bazen tek başına ba-

zen de Batılı devletlerin yardımıyla verdiği mücadele olmuştur (Goryanof, 2006).

II. Dünya Savaşı'nın akabinde SSCB yönetiminin başlattığı Boğazlar Sorunu; SSCB, Türkiye ve ABD arasında ciddi diplomatik mücadelelere yol açmıştır. Boğazlar Sorunu'nun siyasi ve iktisadi boyutunun incelenmesi ve sonuçlarının ortaya çıkarılması bu çalışmanın başlıca amacıdır. Çalışma kapsamında boğazların ilgili ülkeler açısından önemi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan Boğazlar Sorunu'nun kronolojik süreci tetkik edilmiştir. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden SSCB Devlet Başkanı Josef Stalin'in ölümüne kadar geçen süreç üzerinde yoğunlaşmıştır.

2. Türk Boğazlarının Siyasi ve İktisadi Önemi

Dünyanın en önemli jeostratejik bölgeleri Süveyş ve Panama kanalları ile Singapur, İstanbul ve Çanakkale boğazlarıdır. Bu kritik alanlara hâkim olan devletler önemli siyasi ve iktisadi avantajlar elde etmektedirler. Bu bağlamda, devletler arasındaki mücadelelerde bu bölgelerin kontrolünü ele geçirme çabası önemli bir rol oynamıştır. Avrupa ile Asya arasında köprü, Karadeniz ile Akdeniz arasında geçit konumunda olan İstanbul ve Çanakkale boğazları büyük stratejik öneme sahiptirler. Bu boğazlara hâkim olan devletin Karadeniz, Ege Denizi, Anadolu ve Balkanlar üzerinde etkili bir konuma sahip olması kaçınılmazdır. Hem Akdeniz'den geçen Uzak Doğu ticaret yolunun hem de Orta Doğu'nun zengin petrol kaynaklarının güvenliği, boğazların hukuki statüsüyle yakından ilişkilidir (Uğur, 2016). Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren boğazlar konusuna doğrudan müdahil olmaya başlayan Batılı ülkeler, boğazları Avrupa ile Akdeniz arasında bir ticaret kapısı olarak görmüşlerdir. 1868'de Uzak Doğu'ya ulaşım mesafesini %25 oranında kısaltan Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla, Türk boğazları Pasifik ve Atlantik ülkelerinin ilgisini çeken bir geçit olmuştur (Erkin, 1968).

Türk boğazları Rusya açısından oldukça önemli bir konuma sahipti. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei D. Sazonov'un Çar II. Nikolay'a verdiği 23 Kasım 1914 tarihli raporda, Osmanlı-İtalyan Savaşı sırasında boğazların geçici olarak ticaret gemilerine kapatılması sonucu, 1912 yılında Rus İmparatorluğu dış ticaret hacminin 100 milyon ruble azaldığı kaydedilmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nda Ege Denizi'nde geçişleri engelleyen Almanya'nın Batı Avrupa devletlerinin müttefiki olan SSCB ile bağlantısını kestiği belirtilmiştir. Raporda ele alınan bu iki durum, boğazların Rusya için önemini göstermektedir (Atak, 1947).

Rusya'nın boğazlar üzerindeki siyasi tutumu iki yönlü olmuştur. Bunlardan ilki, boğazların Karadeniz kıyılarından Rusya'ya yapılacak saldırıların üssü olacağı düşüncesine dayanan güvenlik gerekçesiydi. Bu konuyla ilgili Rus diplomat Karl Robert Nesselrode, 1839'da Çar I. Nikolay'a sunduğu raporda, boğazların Rusya'nın güvenliği açısından oldukça önemli olduğuna değinmiştir. Raporda; *"Tarih, Rusya'ya cepheden, yani Avrupa'nın doğusundan gelen tüm saldırıların, uçsuz bucaksız bozkır ve bataklıklarda boşa gittiğini göstermiştir. Ancak boğazlar her dönemde Rusya'nın güneybatısını tehdit eden stratejik bir bölgedir."* denilmiştir. Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki yenilgisi, bu iddiayı doğrulamıştır. Kucherov bu konuda; *"Boğazlar yabancı devletlerin elinde olduğu sürece, Rusya'nın Karadeniz yönünden işgal edilmesi her zaman mümkün olacaktır."* demiştir (Kucherov, 1949). İkincisi ise Rusya'nın Balkanlar, Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya nüfuz etmek için boğazları ele geçirme çabasıydı. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın emperyal yönüydü. Bu yaklaşım, XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın geleneksel politikası haline gelmiştir. Kendini güçsüz hissettiğinde, boğazlarla ilgili pasif bir politika izleyerek ülkenin güvenlik ve savunma stratejisini ön plana çıkaran Rusya; güçlendiğinde ise aktif bir politika izleyerek emperyalist hedeflere yönelmiştir.

Bunların yanı sıra boğazlar, İngiltere'nin devlet politikalarında da her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Amerika'daki kolonilerinin büyük bir kısmını kaybeden İngiltere, doğuya yönelerek Hindistan ve Güneydoğu Asya'da geniş bir sömürge stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu durumdan dolayı; Hindistan ve Güneydoğu Asya yollarının güvenliği İngiliz politikası açısından hayati önem kazanmış; böylelikle İngiltere Boğazlar Sorunu'nu daha yakından izlemeye başlamıştır. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılması, boğazların İngiltere açısından önemini arttırmıştır. Çünkü Hindistan'daki bağlantılarının güvenliğini sağlamak Akdeniz, Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya yönelen Rusya'nın yayılmasını engellemekle mümkündü. Bu bakımdan kilit nokta boğazlar olmuştur (Erkin, 1968).

Diğer taraftan boğazlar; İtalya, Fransa ve ABD için de büyük önem taşıyordu. Çünkü İtalya, II. Dünya Savaşı'na kadar boğazlar güzergâhında bulunan Oniki Adalar'a hâkimdi. Fransa'nın da Orta Doğu'da önemli çıkarları vardı. Bu dönemde Orta Doğu'dan fiilen geri çekilmiş olsa da bölgenin Fransa için stratejik önemi devam ediyordu. Fransa, Boğazlar Sorunu'nu Orta Doğu çerçevesinde ele alıyordu. Doğuyu Batıya bağlayan ulaşım yollarının güvenliği sorunu ve zengin petrol kaynakları Fransa'nın Orta Doğu'ya, dolayısıyla boğazlara verdiği önemi daha da arttırmıştı. ABD ise II. Dünya Savaşı'na kadar Boğazlar Sorunu'yla yakından ilgilenmemişti. Boğazların ticari deniz geçidi olması hasebiyle, sadece iktisadi yönden kaygılanmıştı. Ancak ABD, II.

Dünya Savaşı'ndan sonra boğazlar ve Orta Doğu sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlamıştı. Çünkü ABD, Orta Doğu'nun hem petrolünden faydalanmak hem de petrolün SSCB'nin eline geçmesini önlemek istiyordu. Nitekim boğazların SSCB kontrolünde olması, Orta Doğu'nun zengin petrol kaynaklarının Rusya'nın egemenliğine girmesine; Rusya'nın Orta Doğu ve Akdeniz ticaret yollarını tehdit etmesine hatta kapatmasına yol açabilirdi (Baltalı, 1959).

Boğazların tâbi olacağı rejim, SSCB dışında Romanya ve Bulgaristan gibi diğer Karadeniz devletlerini de yakından ilgilendiriyordu. Bu devletlerin çıkarları, Rusya'nın çıkarları ile taban tabana zıttı. II. Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Balkanlar'da ve Karadeniz'de Rusya'nın üstünlüğünün artmasından kaygılanan Romanya ile Bulgaristan; Lozan ve Montrö konferanslarında SSCB tezini desteklemediler. SSCB'nin güdümünde olan Romanya ve Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmaları, boğazların tâbi olacağı rejimle bağlantılıydı. SSCB'nin boğazlarda fiili kontrol sağlaması Romanya, Bulgaristan ve hatta tüm Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini güçlendirdi (Pundeff, 1954).

3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Türk boğazlarının geçiş rejiminin düzenlenmesi ve boğazlar bölgesinin güvenliğinin sağlanması amacıyla hayata geçirilen Montrö Sözleşmesi, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde:

- Barış ve savaş dönemlerinde ticaret gemilerine boğazlar üzerinden geçiş özgürlüğünün tanınması (Madde 2, Ek 1).
- Türkiye ile savaşta olan devletlerin savaş gemileri hariç, diğer tüm savaş gemilerine boğazlardan geçiş serbestliğinin tanınması (Madde 2, Ek 2).
- Boğazlarda bulunan bazı adaların askerden arındırılması (Madde 3-9).
- Milletler Cemiyeti tarafından belirlenen boğazlar bölgesinin güvenliğinin sağlanması (Madde 18).
- Boğazlar Sözleşmesi'nin öngördüğü düzenlemelerin kontrol edilmesi ve Milletler Cemiyeti'ne sunulmak üzere faaliyet raporlarının hazırlanması (Madde 10-16).

Ancak Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden yeterince hoşnut değildi. Çünkü boğazlar bölgesinin askerden arındırılması ve Boğazlar Komisyonu'nun kurulması; Türkiye'nin güvenliğine ve topraklarındaki egemenlik haklarına ciddi sınırlamalar getirmişti. Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin boğazlar bölgesinin güvenliğini sağlayan garantisi tamamen teorikti. Çünkü bu garantinin yerine getirilmesi için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurması gerekiyordu. Ancak sözleşme tarihinde Türkiye ve SSCB, Milletler Cemiyeti'ne üye değildi. Milletler Cemiyeti, boğazlar rejiminin ihlaline karşı bir eylemde bulunabilmesi için oybirliğiyle karara varmak zorundaydı. Nitekim Karadeniz'e serbestçe giren yabancı savaş gemileri SSCB tarafından istenmiyordu. 1930'larda Versay Antlaşması sisteminin sona ermesi üzerine boğazlar rejimini kuran Milletler Cemiyeti etkisiz hale gelmişti. Bunun üzerine İtalya, Türkiye kıyılarına yakın Oniki Ada üzerinde tahkimat inşasına başladı (Akgün, 1994).

Lozan Sözleşmesi'ne dayanan silahsızlanma politikasına rağmen, artan uluslararası gerginlik ve silahlanma yarışı Türkiye'nin endişelerini artırdı. Bu güvensizlik ortamında boğazlarla ilgili kaygılanan Türkiye, Lozan Sözleşmesi'nin ilgili devletlerin silahsızlanma garantisi verdikleri koşullar altında imzaladığını belirtti. Ancak garantör devletlerin Milletler Cemiyeti'ne karşı tutumlarının değişmesi ve Lozan Sözleşmesi'nde savaş tehdidi durumunun öngörülmemesi Türkiye'nin kendini savunma gereksinimini artırdı. Türk hükümeti bu gerekçelerle, ilgili devletleri boğazların güvenlik koşullarını ve geçiş rejimini yeniden düzenlemeye davet etti (Tosun, 1994).

Türkiye'nin teklifi pek çok devlet tarafından olumlu karşılandı. Balkan Antantı Daimî Konseyi'nin 4 Mayıs 1936'da Belgrad'da yaptığı toplantıda, Türkiye'nin önerisini destekleme kararı aldıklarını açıkladı. Türkiye'nin girişiminin istisnasız olarak kabul edilmesi üzerine, boğazların rejimini değiştirecek konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö kentinde düzenlendi. Montrö Konferansı, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler arasında çıkar çatışmalarıyla başladı. Karadeniz'e kıyısı olan devletler, özellikle SSCB, savaş gemilerinin boğazlardan geçmesinde tam serbestlik olmasını, kıyısı olmayan devletlerin ise savaş gemilerinin geçişinde kısıtlamaların getirilmesini talep etti (Pundeff, 1954).

İngiltere, boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine açık; kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması talebini reddetti. Çünkü, İngiltere Karadeniz'in, sadece kıyı devletlerin savaş gemilerinin geçtiği kapalı bir deniz olmasını istemiyordu. İngiltere; Akdeniz ve Süveyş Kanalı deniz yollarının güvenliğini sağlamak, Musul-Hayfa

petrol boru hattını güvence altına almak endişesiyle boğazlardan tüm savaş gemileri için geçiş serbestisi istiyordu. Karadeniz'deki SSCB üslerinin olası saldırılarına karşı, boğazlarda militarize edilmiş bir rejimin kurulmasında ısrar etti. Türkiye ise boğazlardan geçişin serbest olması durumunda, kendi güvenliğine ve egemenliğine mümkün olduğunca az zarar verilmesini istedi (BYEGM, 1936).

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Sözleşmesi'nde SSCB'nin desteğiyle Türkiye'nin kısıtlı hakları iade edildi. Boğazlar bölgesinin egemenliği Türkiye yönetimine geçti. 29 maddeden ve 3 ek protokolden oluşan sözleşmenin önsözünde, "*Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyı devletlerin güvenliğinin sağlama çerçevesinde, boğazlardan geçişin düzenlenmesi...*" hedef olarak belirlendi. Ayrıca boğazlardan geçişi kontrol eden Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırıldı. Boğazlardaki askeri kontrol ve savunma tedbirleri tamamen Türkiye'ye bırakıldı (Madde 24). Ticari ve savaş gemilerinin boğazlardan geçişi savaş hali, barış durumu ve savaş tehdidi, Türkiye'nin girdiği veya girmediği savaşlara göre farklı statülerde belirlendi. Sözleşmeye göre (Dışişleri Bakanlığı, 1936):

Ticari Gemiler

- Ticari gemiler barış dönemlerinde boğazlardan serbestçe geçebilir (Madde 3).
- Türkiye savaş döneminde tarafsızsa, ticari gemiler boğazlardan serbestçe geçebilir (Madde 4).
- Türkiye savaşıyorsa veya kendisini yakın bir savaş tehdidi altında görüyorsa, ticari gemilerin boğazlardan geçişinde kısıtlamalar getirilebilir (Madde 5-6).

Savaş Gemileri

- Barış dönemlerinde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri geçişten 8 gün önce Türkiye'ye bilgi verecek ve bu gemilerin tonajı 15.000'den fazla olmayacak (Madde 11,13,14).
- Barış dönemlerinde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri, geçişten 8-15 gün önce bildirdikleri sürece; toplam 9 gemi ve 10.000 tonajı aşmayacak şekilde geçebilirler.
- Sözleşmeye uygun olarak geçen savaş gemileri Karadeniz'de 21 günden fazla kalamaz (Madde 11,13,14,18).

- Savaş döneminde Türkiye tarafsızsa, savaşan tarafların savaş gemileri boğazlardan geçemez (Madde 19).
- Türkiye kendisini çok yakın bir savaş tehdidi altında görüyorsa, Türk hükümeti savaş gemilerinin geçişi konusunda serbestçe hareket edebilir (Madde 21).
- Bunların yanı sıra pek çok teknik konunun karara bağlandığı sözleşmenin süresi 20 yıl olarak belirlendi. Sözleşmeyi imzalayan herhangi bir devletin bu sürenin bitiminden iki yıl önce fesih başvurusunda bulunabileceği belirtildi (Madde 28).
- Ayrıca talep edilmesi halinde sözleşmenin bazı hükümlerinde beş yılda bir değişiklik yapılabileceği ifade edildi (Madde 29).

Montrö Boğazlar Sözleşmesi tam olarak iyi niyet, iş birliği, uzlaşma ve karşılıklı imtiyazların bir sonucuydu. Sözleşme, karşılıklı ulusal çıkarlar arasındaki zıtlıklara rağmen; ortak çıkarların korunmasında ve uzlaştırılmasında büyük ilerlemeler kaydetmişti. Sözleşmede İngiltere, geleneksel boğazlar politikasından; Türkiye ise ulusal haklardan tavizler verdi. İngiltere, Avrupa'nın siyasi durumunu göz önünde bulundurarak, SSCB'yi müttefiki yapmayı amaçladı. Türkiye dostluk antlaşmasına bağlı olarak SSCB ile Batılı devletler arasında barışçı bir iş birliği döneminin temelini oluşturacağı umuyla sözleşmeyi imzaladı. Diğer bir ifadeyle, SSCB'ye verilen imtiyazlar bu devleti barış cephesine bağlamak; hatta İngiliz-Fransız-Türk ittifakına dâhil etmek içindi (Erkin, 1968).

Bunların yanı sıra sözleşmede, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi sınırlandırılmış; Türkiye'nin güvenliğine ilişkin bazı kısıtlamalar dışında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin gemilerinin serbest geçişine karar verilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Rusya'nın birkaç asırlık hayali gerçekleşmişti. SSCB Delegasyonu Başkanı Maxim M. Litvinov yaptığı konuşmada, "*Uluslararası bir antlaşmayı değişen yeni koşullara uyumlaştırmak için toplanan Montrö Konferansı görevini büyük ölçüde yerine getirmiştir.*" dedi. Litvinov, emperyalist mücadelesinde ve yeni ülkelerin işgalinde boğazları üs olarak kullanmaya çalışan eski imparatorluk Rusya'sı yerine Karadeniz'in büyük bölümünde yaşayan yeni bir sosyalist devletin var olduğunu; bu devletin ilk eylemlerinden birinin bütün emperyalist amaçlardan vazgeçmek olduğunu belirtti. Rus diplomat Wladimir P. Potjomkin tarafından yazılan ve SSCB yönetimi tarafından yayınlanan "*Die Diplomatie in der Periode der Vorbereitung des zweiten Weltkrieges (1919-1939)*" adlı eserde, SSCB lehine kaydedilen sonuçlar, "*Sovyet diplomasisi için çok olumlu bir zafer*" ifadesiyle vurgulandı (Baltalı, 1959).

4. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Boğazlar Sorunu'nun Ortaya Çıkışı

Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasından üç yıl sonra başlayan II. Dünya Savaşı, uluslararası siyasi ve iktisadi sorunlara yol açtı. İngiltere, savaştan galip çıkmasına rağmen büyük mali sıkıntılar yaşadı. Fransa kazananlar arasında olmasına rağmen, 1940'taki yenilginin sebep olduğu büyük siyasi ve iktisadi krizlere girdi. İngiltere ve Fransa'nın aksine, ABD iktisadi olarak savaştan güçlü çıktı. SSCB savaştan zaferle çıkarak uluslararası arenadaki prestijini artırdı (Erkin, 1968).

Mevcut uluslararası konjonktürün tüm olanaklarından yararlanan SSCB, Türkiye'ye yönelik tutumunu değiştirmekte gecikmedi. 10 Şubat 1945'de ABD, İngiltere ve SSCB başkanlarının Yalta'da yaptığı toplantıda Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin ihtiyaçların gerisinde kaldığını; sözleşmenin Batılı devletlerin SSCB'ye karşı dostluk hissetmediği bir dönemde imzalandığını dile getirdi. Stalin, Montrö'de Türkiye'ye sadece savaş durumunda değil; savaş tehdidi durumunda da boğazları kapatma hakkının verilmesini kabul edemeyeceklerini belirtti. Stalin; boğazlarla ilgili olarak ABD, İngiltere ve SSCB dışişleri bakanlarının katılacakları bir toplantının yapılmasını istedi. ABD Başkanı Franklin D.Roosevelt, uluslararası sınırlamalardan hoşlanmadığını ve SSCB'nin herhangi bir zorlukla karşılaşmadan sıcak denizlere inmesi gerektiğini belirtti. Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini kabul eden İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Stalin'in konunun üç ülkenin Dışişleri bakanları tarafından görüşülmesi yönündeki önerisini makul bir fikir olarak kabul etti. Churchill, SSCB'nin Karadeniz'de dar bir kapıya bağımlı kalmaması gerektiğini; ancak Türkiye'nin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün güvence altına alınması gerektiğini ifade etti (BYEGM, 1945a).

19 Mart 1945'te SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav M. Molotov, Moskova'nın Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e, 17 Eylül 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın savaşın yarattığı sonuçlara ve mevcut şartlara uymadığı gerekçesiyle lağvedildiğini bildirdi. Türk hükümeti, iki ülke arasındaki dostluğun güçlendirilmesi ve karşılıklı çıkarlara uygun yeni bir antlaşmanın yapılmasını önerdi (BYEGM, 1945b). 7 Haziran 1945'te yapılan Sarper-Molotov görüşmesinde Molotov, Türkiye'nin Akdeniz'den gelecek bir saldırıya karşı boğazları başarıyla savunma gücünün yetersiz olduğunu; bu nedenle boğazlardaki askeri üslerin SSCB'ye verilmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca iki ülkenin Montrö Sözleşmesi'ni değiştirmek için prensipte bir anlaşma imzalamaları gerektiğini belirtti. Sarper, Ankara'dan

aldığı talimatla Molotov'a Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına uymayan bu talepleri kesinlikle reddettiğini bildirdi (BYEGM, 1945c).

II. Dünya Savaşı sürecinde, Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerini görmezden geldiği ve Mihver Devletleri'nin boğazları kullanmasına izin verdiği yönündeki SSCB iddiaları tutarsızdı. Çünkü Stalin, 1942'de İngiltere'nin Moskova büyükelçisi Sir Stafford Cripps ile yaptığı görüşmede Türkiye hakkında şu ifadeleri kullanmıştı:

“O iç karartıcı günlerde Türkiye boğazların sadık ve güvenilir bir koruyucusu olarak hareket etti. Bu büyük hizmeti ödüllendirmek ve Türkiye'yi gelecekte de aynı hizmeti daha başarılı bir şekilde yapacak konuma getirmek gerekiyor. Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları beklenen görevi gereken mükemmellikle yerine getirmeye yetmiyor. Hinterlandını genişletmek gerekiyor. Ve bu da mümkündür... Bulgaristan felaket günlerinde bize ihanet etti. Cezalandırılması gerekiyor. Karadeniz'de Bulgaristan'a giden tek bir liman yeterli olacaktır. Diğer liman ve çevresi, hizmetlerinin karşılığı olarak ve Türkiye'nin yerine getireceği görevin gereği olarak Türkiye'ye verilmelidir.” (BYEGM, 1942).

İngiltere Başbakanı Winston Churchill, 11 Şubat 1943'te Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki rolü hakkında şunları söyledi:

“... Bizim siyasetimizde Türkiye'yi utanç verici bir duruma sokacak hiçbir şey yoktur. Aksine Türkiye için felaket, İngiltere ve tüm müttefik devletler için de bir felakettir. Türkiye şimdiye kadar Mihver güçlerinin saldırısına karşı güçlü bir engel olarak kalmıştır. Türkiye bunu yaparak en karanlık günlerde bile savaşın Türkiye, İran ve Irak'a yayılmasını engellemiş ve son derece önemli olan Abadan petrol kuyularını tehditten kurtarmıştır.” (BYEGM, 1943).

17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansı'nda Stalin, daha önce Türkiye'ye bildirilen taleplere bir kez daha değinerek Türkiye'nin boğazlardan serbest geçişi garanti edecek kadar güçlü olmadığını; bu nedenle boğazların Türkiye ile SSCB güvenlik garantisi altında savunulması gerektiğini belirtti. Stalin, Montrö'nün aşağıdaki ilkeler çerçevesinde değiştirilmesini istedi (BYEGM, 1945d):

- Rus ticari ve savaş gemilerinin her zaman boğazlardan serbestçe geçişi.
- Bu geçişi sağlamak için üslerin Rusya'ya verilmesi.

- Sadece Türkiye ile SSCB arasındaki boğazlarla ilgili bir antlaşmanın imzalanması.

Diğer taraftan ABD Başkanı Harry S. Truman, boğazların ABD'yi ve tüm dünyayı ilgilendiren bir konu olduğunu söyledi. Truman; boğazlardan geçişin ABD, İngiltere, SSCB ve Fransa tarafından kurulacak uluslararası otoritenin güvencesi altında serbestleştirilmesini teklif etti. Bu uluslararası otoritenin, boğazların kullanımında tüm ulusları eşit görmesi gerektiğini belirtti (Truman, 1955).

İngiltere Başbakanı Winston Churchill, SSCB hükümetine karşı daha sert bir tutum sergiledi. Churchill, Moskova'nın Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesine ilişkin taleplerinin müttefiklere haber vermeden tek taraflı olarak ileri sürülemeyeceğini; toprak iddialarının Birleşmiş Milletler'in yetkisi altında olduğunu söyledi. Ayrıca Rus ticaret ve savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmesi için Montrö Sözleşmesi'ni değiştirmeyi kabul edeceklerini; ancak boğazların yalnızca Türkiye ile Rusya arasında bir sorun olmadığını ve boğazlarda Rus üslerinin kurulmasını kabul etmeyeceklerini açıkladı (BYEGM, 1945d).

Truman'ın çabalarına rağmen, Potsdam Konferansı'nda üç müttefik hükümet arasında boğazlar konusunda bir uzlaşmaya varılamadı. Konferansın sonunda üç başbakan, Montrö Sözleşmesi'nin günün şartlarına uymadığını ve revize edilmesi gerektiğini kabul etti. Bu amaçla konunun, Türk hükümeti ile müzakereler yoluyla görüşülmesine karar verildi. Truman, Türk hükümetini uluslararası kontrol sisteminin yararları konusunda ikna etmeye çalışacağını belirtti (Truman,1955). Türkiye ise 13 Ağustos 1945'te Londra ve Washington'a gönderdiği mektuplarda; "*Türk hükümeti, Amerikan garantisinin geçiş özgürlüğüne ve boğazlarda barışın korunmasına katılımının değerini ve önemini takdir ediyor. Türk hükümeti, Türkiye'nin egemenliğini ve güvenliğini engellemediği sürece önerilen Truman formülüne katılmaya ve Rus taleplerinin yarattığı rahatsızlığa son vermeye karar verdi.*" denildi. ABD hükümeti, Potsdam kararları çerçevesinde, 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye gönderdiği notada, boğazları kullanma ve kontrol etme konusunun uluslararası güvenliği sağlayacak şekilde çözülmesini; Türkiye'nin Karadeniz'deki çıkarlarını göz önünde bulundurmasını istedi. Ayrıca Montrö Sözleşmesi'nde yapılacak değişikliklerin aşağıdaki ilkeleri içermesi gerektiği bildirildi (BYEGM, 1945d):

- Boğazlar her zaman tüm devletlerin ticaret gemilerine açık tutulmalıdır.
- Boğazlar sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine açık tutulmalıdır.

- Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine boğazlardan geçme hakkı verilmemekle birlikte; barış zamanında ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin izniyle sınırlı tonaliteye sahip savaş gemileri bundan muaf tutulmalıdır.
- İmzalanacak yeni antlaşmada Milletler Cemiyeti ifadesi yerine, Birleşmiş Milletler terimi kullanılmalıdır.

Kazım Karabekir, 20 Kasım 1945'te TBMM'de yaptığı konuşmada; *"Boğazlar milletimizindir. Oraya el koydurmayız. Ruslar toprak talep etmekte ısrar ederse, savaşağımıza şüphe yoktur."* dedi. Türkiye Başbakanı Şükürü Saraçoğlu 5 Aralık 1945'te düzenlediği basın toplantısında; *"...Hiç şüphe yok ki Amerikan görüşü temel ve kabul edilmeye değer olarak uygundur. Amerika'nın düzenlenecek konferansa katılmasını hükümetimizin isteği ve gereği olarak görüyoruz"* dedi (BYEGM, 1945f).

Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, 21 Şubat 1946'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada şunları söyledi:

"...Montrö Sözleşmesi'ni Türkiye ve Rusya ile müttefikleri olarak değiştirmeyi ya da biz olmadan kendi aralarında gözden geçirmelerini kabul etmeye hazırız. Ancak, bunu yaparken, bu deniz yolunun uluslararası boyutunun gözden uzak tutulmasından endişe duyuyoruz. Bir devletin bir başka devletin topraklarında üslerinin bulunmasının dünya barışına hizmet edeceğinden pek emin değilim... Türkiye ile aramızda bir antlaşma olduğunu belirtme gereği duyuyorum. Açıkçası şunu söylemek isterim ki, Türkiye'nin bir sömürge haline getirilmesine razı olamayız. Türkiye'nin bağımsız olmasını istiyoruz. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk antlaşmasının yenilenmesini temenni ediyoruz. Bunun dostluk anlaşmamıza ters düşeceğini sanmıyorum." (BYEGM, 1946a).

5 Nisan 1946'da ABD'nin Missouri savaş gemisiyle 11 Kasım 1944'te vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesi İstanbul'a getirildi. Missouri savaş gemisinin kaptanı Koramiral H. Rascol Hillenkolt; *"Bu ziyaret, ABD'nin ülkenize karşı iyi niyetinin tezahürüdür"* dedi. Başkan Truman'ın özel temsilcisi Büyükelçi Alexander Weddel; *"İki ülke arasındaki büyük dostluğu samimi bir işaretle belirtmek için Missouri ile Türkiye'ye geldik... Missouri'yi getirerek, uluslararası nezaket çerçevesinde en yüksek jesti yapmak istedik."* dedi (BYEGM, 1946b).

ABD 19 Ağustos 1946'de SSCB hükümetine yazdığı notada, boğazlar rejimini diğer devletleri de ilgilendirdiğini; düzenlemenin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yetkisi altında olmasını kabul etmediklerini bildirdi.

Türkiye'nin boğazları savunmaktan sorumlu devlet olduğu belirtildi. Boğazlara yönelik herhangi bir saldırının uluslararası güvenlik açısından tehdit oluşturacağı, dolayısıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin otoritesine tâbi olduğu ifade edildi. Ayrıca, ABD hükümetinin Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması için uluslararası konferansa katılmaya hazır olduğu bir kez daha teyit edildi (BYEGM, 1946c).

Bununla birlikte İngiltere'nin 21 Ağustos 1946'da SSCB hükümetine yazdığı notada, boğazlar rejiminde yapılacak her türlü değişikliğin BM'nin amaç ve ilkelerine uygun olması gerektiği söylendi. Boğazlara sahip ülke olarak Türkiye'nin boğazların savunulmasından sorumlu olduğu ifade edildi. Ayrıca İngiltere hükümetinin Montrö Sözleşmesi'ni değiştirme talebini uygun görüldüğü ve bu amaçla toplanacak konferans çalışmalarına katılmaya hazır olduğu bildirildi. Türkiye'nin 22 Ağustos 1946 tarihli SSCB'ye ilk yanıtında, Montrö'nün uygulanması konusunda SSCB'den Türkiye'ye yöneltilen suçlamalar ve boğazların Karadeniz devletlerine karşı düşmanca amaçlarla kullanılmasını engelleyecek hiçbir güvence taşımadığı iddiası reddedildi. II. Dünya Savaşı döneminde savaş gemilerinin boğazlardan geçişinde yaşanan sıkıntıların Montrö'nün hukuki yapısından değil; sözleşmenin ek maddelerinde savaş gemilerini tanımlayan teknik ifadelerin eksikliğinden kaynaklandığı belirtildi (BYEGM, 1946c).

II. Dünya Savaşı sürecinde Mihver Devletleri'nin boğazları kullanmaya teşebbüs edememeleri, Türkiye'nin boğazlardaki sorumluluğunu hakkıyla ve dürüstlikle yerine getirmesiyle açıklandı. Türk hükümetinin iyi niyetini ve dürüstlüğünü hakem heyetinin huzurunda kanıtlamaya hazır olduğu bildirildi. Montrö Sözleşmesi'nin teknik kısmının gözden geçirilmesi ve mevcut koşullara uyarlanması gerektiği; ancak SSCB'nin bu konuda izlediği prosedürün yanlış olduğu belirtildi. Boğazların SSCB ile ortak savunmasının, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine uymadığı için imkânsız olduğu ve kesinlikle reddedildiği bildirildi (BYEGM, 1946c).

SSCB'nin 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye gönderdiği ikinci notada, boğazların II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletler tarafından müttefik devletlere karşı kullanıldığı suçlaması tekrarlandı. Bu durumun, SSCB'yi savaş sırasında Karadeniz'in savunulması için yüksek sayıda asker tahsis etmeye mecbur bıraktığı öne sürüldü. Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu ve bu niteliğinden dolayı boğazlar rejiminin belirlenmesinde Karadeniz devletlerinin çıkarlarının ve haklarının öncelikli olduğu belirtildi. Moskova Antlaşması'nda Karadeniz devletlerine boğazlar üzerindeki tekel yetkileri verildi. Montrö Sözleşmesi'nde de Karadeniz devletlerinin boğazlarda imtiyazlı oldukları öne

sürüldü. Karadeniz'deki 2.100 km uzunluğundaki SSCB sahilinin ülkenin önemli iç bölgelerine yayıldığından dolayı, boğazlardaki ticari geçiş ve güvenliğin Türkiye-SSCB ortak savunması ile sağlanabileceği savı tekrarlandı. SSCB yönetiminin bu önerisinin BM'nin amaç ve ilkelerine uygun olduğu iddia edildi (BYEGM, 1946d).

ABD ve İngiliz hükümetlerinin 9 Ekim 1946'da Moskova'ya gönderdiği ikinci notada, Potsdam kararlarının SSCB tarafından yanlış yorumlandığı söylendi. ABD notada şu ifadeleri dile getirdi:

“ABD hükümeti, Türk hükümeti ile Potsdam Konferansı'nda mutabık kalınan üç devlet arasında yapılacak doğrudan müzakerelerin, diğer iki devletin boğazlar rejiminin değiştirilmesine ilişkin müzakerelere katılımına zarar vereceğini düşünmemektedir. Aksine Amerikan hükümeti Potsdam kararlarının Türk hükümetiyle basit bir görüş alışverişinden ibaret olduğunu düşünüyor. Bu görüş alışverişinin, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunu incelemek amacıyla, ABD dâhil tüm ilgili devletlerin katılacağı bir konferansın faydalı olacağı düşünüyor.” dedi.

Notalarda, Rusya'nın boğazların savunmasına katılma konusundaki önerisinin ABD ve İngiltere tarafından reddedildiği bildirildi. ABD'nin notasında; *“Hükümetimiz, boğazların savunmasında öncelikle Türkiye'nin sorumlu kalması gerektiğine dair nihai fikre odaklanmıştır.”* denildi. Notada ayrıca, SSCB boğazlara saldırmaktan kaçınması için açık ve kesin bir şekilde uyarıldı. İngiltere'nin notasında ise *“Büyük Britanya hükümeti, Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmasına ilişkin önerinin kabul edilemez olduğunu beyan etmektedir. İngiliz hükümeti, Türkiye'nin bir kara devleti olarak boğazların savunması ve kontrolünden sorumlu olmaya devam etmesi gerektiğini düşünüyor.”* dile getirildi (BYEGM, 1946e).

Türkiye'nin 18 Ekim 1946'da SSCB'ye verdiği ikinci notada, boğazların II. Dünya Savaşı sırasında Alman savaş gemileri tarafından kullanıldığı ve Türkiye'nin boğazların kontrolünde etkisiz kaldığı iddialarının doğru olmadığı açıklandı. Sözü edilen birkaç hileli geçişin, savaş gemilerinin teknik özelliklerini belirleyen Montrö Sözleşmesi'nin ekinde yer alan açıklamalardaki eksikliklerden kaynaklandığı tekrarlandı. SSCB tarafından talep edilmesi halinde konunun uluslararası tahkim mahkemesine götürülebileceği belirtildi. Türkiye'nin boğazlar üzerindeki kontrolü ve hâkimiyeti yinelenildi. II. Dünya Savaşı sırasında, SSCB'ye Akdeniz'den boğazlar istikametine bir saldırı yapılmadığı dile getirildi. 1942'de Karadeniz'in kıyılarına ve limanlarına yer-

leşen Alman ve İtalyanların Karadeniz'e boğazlar üzerinden değil; trenlerle geldikleri ifade edildi (BYEGM, 1946e).

Türkiye Başbakanı Recep Peker, 18 Ekim 1946'da Daily Telegraph Gazetesi'ne verdiği beyanatta, Türkiye'nin SSCB'nin boğazlarla ilgili taleplerine karşı aldığı tutumunu değiştirmesi için makul bir sebebin bulunmadığını ifade etti. ABD ve İngiltere tarafından yapılan girişimleri tatmin edici bulduğunu; Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesiyle ilgili müzakerelerin ancak bir konferansa hazırlık mahiyetinde olabileceğini söyledi. Ayrıca Peker, 8 Ağustos 1946 tarihli SSCB notasının 4. ve 5. maddelerinin Montrö'nün ruhuna ve Türkiye'nin egemenliğine aykırı olduğunu ifade etti. BM'nin hiçbir devletin başka bir devletin toprakları veya egemenliği konusunda talepte bulunmasına izin vermeyeceğine inandığını dile getirdi. Çok fazla insanın silah altında tutulmasının hükümetlerini ekonomik ve sosyal alanlardaki bazı kalkınma projelerinin hayata geçirilmesini engelleyeceğini; ancak Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve ulusal egemenliği uğruna savaştan bile kaçınmayacağını vurguladı. Başbakan Peker, Türk hükümetinin boğazlar konusunda aşağıdaki beş prensibi temel aldığını dile getirdi (BYEGM, 1946e):

- Türk milletinin egemenlik hakkını ve ülkenin bütünlüğünü korumak.
- Türkiye'nin müttefikleri olan ABD, İngiltere ve BM'ye güven ve sadakatle samimi bağlılık.
- Türkiye'nin tüm komşularıyla dostane ilişkilerini sürdürülmesi.
- Türk İstiklal Savaşı sürecinde SSCB ile kurulan ve iki büyük dünya savaşı arasında gelenek haline gelen samimi dostluğun ve karşılıklı güvenin yeniden sağlanması.
- Dünyanın tüm ülkeleriyle karşılıklı ticari ilişkilerin yeniden kurulması.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1946'da TBMM'de yaptığı konuşmasında şu ifadeleri kullandı:

"... Montrö Sözleşmesi'nin değişen yeni şartlara uygun olarak sözleşmede açıkça belirtilen usul ve limitler dâhilinde düzeltilmesi gereğinin farkındayız. Sözleşmenin uluslararası bir konferansta müzakere edilmesini hedefliyoruz. Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenlik haklarını güvence altına alan ilkeler çerçevesinde, ilgili herkesin yasal çıkarlarını göz önünde bulundurarak değişikliklere olumlu yanıt vereceğiz. II. Dünya Savaşı boyunca sözleşmeye tarafımızca en büyük dik-

katle saygı gösterildi. Montrö Sözleşmesi'nin Mihver Devletleri lehine uygulandığını iddia etmek haksızlıktır. Eylemlerimizin denetim ve tahkime sunulmasından korkmuyoruz. Birleşmiş Milletler sözleşmesinde boğazlar meselesinde bizim ve ilgili tüm devletler için her türlü garantiyi görüyoruz.”

4. Boğazlar Sorunu'nun Türkiye ve SSCB Açısından Sonuçları

Boğazlar Sorunu; II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında SSCB hükümeti tarafından başlatılmış; özellikle 1945-1946 yıllarında bir tarafta SSCB diğer tarafta Türkiye, ABD ve İngiltere ittifakı arasında ciddi diplomatik çekişmelere yol açmıştır. SSCB'nin Türk boğazlarına yönelik uzlaşmaz politikası 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra tamamen değişti. Moskova 29 Mayıs 1953'te Türk hükümetine, iyi komşuluk ilişkilerinin korunması, barış ve güvenliğin güçlendirilmesi çerçevesinde; toprak taleplerinin terk edildiği, boğazlarla ilgili düşüncelerinin değiştiği bildirildi. Montrö Sözleşmesi'nin 28. maddesi çerçevesinde, SSCB 8 Kasım 1954'te Boğazlar Sözleşmesi'nin feshini isteme hakkına sahip olmasına rağmen bu yetkiyi kullanmadı. SSCB, bu dönemde yaptığı açıklamalarda Stalin'e özgü soğuk savaş döneminin sona erdiğini; boğazlar üzerinde barış içinde birlikte var olma politikasını hayata geçirmek istediğini belirtti. Bir arada yaşama politikası hem kapitalist hem de komünist ülkelerin birbirleriyle dostane ilişkiler kurmalarını, birbirinin işlerine müdahale etmemelerini, diğer devletlerle sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda barışçıl rekabete girmelerine fırsat veren bir durumu ifade etmektedir. SSCB Devlet adamları Nikita Kruşçev, Alexei Kosygin, Anastas İvanoviç Mikoyan ve Nikolai Podgorny çeşitli zamanlardaki beyanlarında geçmişte Türkiye'ye karşı izlenen ve sorumluluğu geçmişin liderlerine ait olan adaletsiz politikaların bir hata olduğunu açıkça kabul etmekten kaçınmadılar. Bununda ötesinde, Lenin döneminde kurulan Türkiye ile dürüst ve dostane ilişkiyi yeniden kurmak istediklerini açıkladılar. 30 Ekim 1964'te imzalanan protokollerle iki ülke arasında iktisadi ve ticari ilişkilerin geliştiği yeni bir dönem başladı (Erkin, 1968).

Bu süreçte Türkiye, bir taraftan SSCB'nin saldırgan tepkilerine karşı durmaya çalışırken diğer taraftan yardım ve desteğine ihtiyaç duyduğu ABD ve İngiltere ile ittifakını güçlendiren bir siyasi tutum sergiledi. Çünkü Türkiye'nin kendisinden çok daha güçlü olan SSCB'ye karşı tek başına kalması, sürecin Türkiye için felaket sayılabilecek bir şekilde sonuçlanmasına yol açabilirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in 21 Şubat 1946'da Avam Kamarası'nda yaptığı Türkiye'ye destek konuşması ve ABD'nin Mis-

souri savaş gemisini 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye göndererek yaptığı jest; Türkiye, İngiltere ve ABD arasındaki iş birliği ve dayanışmanın somut örnekleriydi. Ayrıca Başkan Truman'ın 6 Nisan 1946'da Chicago'da yaptığı konuşmada vurguladığı konular da bu süreçte büyük önem taşıyordu. Türk, Amerikan ve İngiliz notalarının SSCB'ye hem içerik hem de tarihsel açıdan mutabık olması, bu ittifakın önemli bir göstergesiydi. Bu süreçte, Türkiye'nin ABD'den gelen ekonomik yardım paketleri olan Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamına girmesi; IMF, WB, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO üyesi olması Türkiye'yi Batı dünyasının tamamlayıcı ve ayrılmaz bir parçası haline getirdi (McGhee, 1954).

5. Sonuç

Bu çalışmada, 1945-1953 yıllarında yaşanan Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun siyasi ve iktisadi boyutu incelenmesi neticesinde önemli bulgulara ulaşılmıştır. Öncelikle Boğazlar Sorunu hem Türkiye hem de SSCB açısından pek çok çekişmelere yol açmıştır. Çünkü Stalin, Boğazlar Sorunu'nu bölgesel bir mesele olarak görmemiş; boğazları uluslararası bir sorun haline getirmiştir.

Devletlerin meşru çıkarlarını uluslararası hukuk kurallarıyla bağdaştırmayı başaran Montrö Sözleşmesi, genel ilkeleri itibariyle mevcut koşullara uyum sağlayabilen ideal bir rejim olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı zorluklara ve bunalımlara karşı koyabilmiş olması, SSCB'nin sözleşmenin hukuki yapısına tutarlı bir eleştiri getirememesi bu söylemi doğrulamaktadır. Türkiye'nin boğazlara hâkimiyeti, II. Dünya Savaşı'nın yeni cephelere yayılmasını engellemiştir. SSCB iddialarının aksine, Türkiye'nin egemen olduğu boğazlar, SSCB'ye yönelik muhtemel tehlikeleri önlemiştir. Türkiye, boğazlarda barışın teminatı ve dengenin korunması rolünü başarıyla oynayabilecek bir konumda olduğunu kanıtlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bağlı olarak öncelikler değişmekle birlikte; Çarlık Rusya ile SSCB'nin boğazlara yönelik siyasi tutumları arasında temelde önemli benzerlikler görülmüştür. XVIII. yüzyılda Çar I. Petro'yla başlayan emperyalist mücadelenin amacı, Çarlık Rusya'nın etkisini Balkanlara, Yakın ve Orta Doğu'ya yaymak için sıcak denizlere ulaşmaktı. Bunun için de boğazlara hâkim olma veya serbest geçiş imkânına kavuşmak gerekiyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'ın büyük bir bölümünü etkisi altına alan SSCB; Akdeniz, Kuzey Afrika ve Hint Okyanusu'nu geçerek Orta Doğu ve Kızıldeniz'e yönelik daha büyük bir genişleme hareketi için boğazları geçiş istasyonu olarak kullanmak istiyordu. Bolşevik Devrimi'yle yaşanan rejim

değişikliğine, Lenin'in 8 Kasım 1917'de Barış Bildirgesi'nde ve Litvinov'un Montrö Konferansı'ndaki antiemperyalist beyanlarına rağmen; SSCB Çarlık Rusyası'nın emperyalist politikalarını boğazlara hâkim olma tutkusunu sürdürdü. SSCB'nin boğazların kontrolüne yönelik girişimleri Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin Türkiye'nin kendi topraklarındaki egemenliğini ve bağımsızlığını korumasında desteklemelerini sağladı. Amerika ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki bazı siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarını yok etmeyi amaçlayan SSCB hedefleri, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi boğazlar konusunda desteklemelerine yol açtı. Bu süreç, Türkiye'yi petrol zengini Orta Doğu ülkelerinin korunmasında kale konumuna getirdi. Ayrıca Türkiye; ABD ve İngiltere için Akdeniz ve Batı dünyasının savunulmasında öncü konuma gelmiştir.

SSCB'nin boğazlar üzerindeki sonuçsuz diplomatik mücadelesi, Türkiye'nin Batı ile ittifak ve SSCB ile dostluğa dayalı dengeli dış politikası iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin kapitalist Batı dünyasıyla iktisadi ve siyasi entegrasyonunu hızlandıran bir etki yaratmıştır.

SSCB'nin boğazlarla ilgili tutumunun tarihsel süreci Napolyon Bonapart'ın "*Bir devletin politikası coğrafyasında yatar.*" sözünü doğrulamaktadır. Ancak bu ifade Türkiye-SSCB boğazlar sorunundaki gerçeğin yalnızca bir yönünü teyit etmektedir. SSCB'nin boğazlar politikasının ortaya çıkmasında coğrafi faktörler kadar önemli başka unsurlar da etkili olmuştur. SSCB'nin, ulusların her geçen gün daha fazla özgürlüğe, iş birliğine ve dayanışmaya yöneldiği bir dönemdeki bu siyasi tutumu değerlendirme ve perspektif açısından taktiksel hatalar içeriyordu. Yine de Türkiye-SSCB Boğazlar Sorunu'nun Stalin hükümeti döneminde ortaya çıktığı, Stalin'in ölümüyle sona erdiği, Stalin'in boğazlara yönelik siyasi tutumunun sonraki SSCB hükümetleri tarafından benimsenmediği ve hatta eleştirildiği gözden uzak tutulması gereken bir gerçektir. Bu nedenle, değerlendirmeler genelleştirilmemeli; Stalin hükümeti dönemiyle sınırlandırılmalıdır.

Kaynakça

- Akgün, M. (1994). Great Powers and The Straits: From Lausanne to Montreux. *Turkish Yearbook of International Relations*, (24), 60-80.
- Atak, M. S. (1947). *Türkiye'nin Kapısı Boğaz*. Ankara: Barış Kitapevi.
- Baltalı, K. (1959). *1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*. Ankara: Yeni Desen Matbaası.
- Bilsel, C. (1948). *Türk Boğazları*. İstanbul: İsmail Akgün Yayınevi.
- BYEGM, (Ağustos 1945d), Sayı: 141, Ankara.
- BYEGM, (Ağustos 1946c), Sayı: 153, Ankara.
- BYEGM, (Aralık 1945f), Sayı: 145, Ankara.
- BYEGM, (Ekim 1946e), Sayı: 155, Ankara.
- BYEGM, (Eylül 1946d), Sayı: 154, Ankara.
- BYEGM, (Haziran 1945c), Issue: 139, Ankara.
- BYEGM, (Kasım 1945e), Sayı: 144, Ankara.
- BYEGM, (Mart 1945b), Sayı: 136, Ankara.
- BYEGM, (Mayıs 1942), Sayı: 102, Ankara.
- BYEGM, (Nisan 1946b), Sayı: 149, Ankara.
- BYEGM, (Şubat 1943), Sayı: 111, Ankara.
- BYEGM, (Şubat 1945a), Sayı: 135, Ankara.
- BYEGM, (Şubat 1946a), Sayı: 147, Ankara.
- BYEGM, (Temmuz 1936), Sayı: 31, Ankara.
- Erkin, F.C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Goryanof, S. (2006). *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kucherov, S. (1949). The Problem of Constantinople and Strait. *The Russian Review*, (8), 205-220.
- McGhee, C. G. (1954). Joins the West. *Foreign Affairs*, 32(4), 617-630.
- Mouravieff, B. (1966). *Deli Petro'nun Vasiyetnâmesi*. Çev. Refik Özdek. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Pundeff, M. (1954). The Balkan Entente Treaties. *The American Journal of International Law*, 48(4), 635-640.
- Tosun, H. (1994). Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama). *TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, 4(13), 97-98.

- Truman, H. S. (1955). *Memoirs By Harry S. Truman. New York: Volume One Year of Decision*, Doubleday& McClure Company.
- Uğur, H. Z. (2016). Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi. *International Journal Of Afro-Eurasian Research*, (2), 37-38.